

УДК 630*114.631.452

С.П. Распопіна¹, Ю.П. Швець², Л.О. Селіванова², А.А. Лісняк¹¹Український науково-дослідний інститут лісового господарства та агролісомеліорації ім. Г.М. Висоцького, м. Харків²ДП Кримська гірсько-лісова науково-дослідна станція УкрНДІЛГА

ВПЛИВ ЛІСОВИХ НАСАДЖЕНЬ НА АГРОХІМІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ҐРУНТІВ СТЕПОВОГО КРИМУ

Наведено результати досліджень лісорослинних властивостей темно-каштанових ґрунтів Степового Криму під лісосмугами й колишніми сільськогосподарськими землями, що передані для вирощування лісомеліоративних насаджень. Виявлено позитивний вплив деревної рослинності степової зони на розсолення й гумусонакопичення темно-каштанових ґрунтів.

Ключові слова: лісомеліоративні насадження, засолені ґрунти, гумусонакопичення.

Вступ. На сьогодні в Україні в територіальній структурі лісових ресурсів здійснюються зміни відповідно до вимог раціонального лісокористування й охорони природи. Лісистість території України нижча, ніж це необхідно для досягнення ландшафтно-екологічної рівноваги, задоволення потреб економіки та функціонування розвинутого лісового господарства й промисловості. Оптимальний науково обґрунтований рівень лісистості для України складає 20%, для його досягнення необхідно залісити 2 млн га земель [1]. Найбільший дефіцит лісових насаджень відчувається у степовій зоні, де вони виконують важливі захисні функції. Загалом по Україні до системи Держлісагенства для залісення у 2011 р. передано 19889 га малопродуктивних сільськогосподарських земель та різних неугідь, із них 13781 га – у степовій зоні, що складає 69 % від загальної площі земель, переданих під залісення.

Основними факторами, що лімітують лісорозведення у степовій зоні є значна сухість клімату та ґрунтів, а також їх засоленість водорозчинними солями. Загальна площа засолених ґрунтів України, які переважно приурочені до степової зони, складає 1,92 млн га. Як правило, ці ґрунти є розораними, за винятком їх сильно засолених варіантів і солончаків.

Деревна рослинність характеризується дуже слабкою солевитривалістю [2, 3]. За ступенем солевитривалості виділено різні категорії деревно-чагарникових порід. Солевитривалі породи (тамарикс) здатні активно протидіяти шкідливому впливу солей, несолевитривалі – лише миряться з деякою підвищеною мінералізацією ґрунтів насамперед завдяки властивості їх кореневих систем не входити в контакт із сильнозасоленими шарами ґрунту й максимально освоювати його опріснені шари. Ступінь засолення ґрунтів, незалежно від генезису засолення – первинний (природний) чи вторинний (унаслідок неконтрольованого зрошення), визначається за загальним умістом легкорозчинних солей. Ґрунтознавці, які досліджували засолені ґрунти (каштанові, темно-коричневі), відзначають, що під впливом деревної рослинності зростає глибина промочування ґрунту, унаслідок чого може відбуватися вимивання водорозчинних солей [4, 5, 6]. У зв'язку з цим, ми спрямували свої дослідження на вивчення меліоративної ролі лісових насаджень у Степовому Криму.

Об'єкти та методика досліджень Об'єкти досліджень – лісорослинні властивості темно-каштанових ґрунтів Степового Криму (урочище "Сиваш") під лісосмугами й колишніми сільськогосподарськими землями, що передані для вирощування лісомеліоративних насаджень.

Лісорослинні властивості ґрунтів оцінювали на основі визначення:

гранулометричного складу (методом піпетки), аналізу водного витягу, вмісту гумусу (за Тюріним), рівня кислотності (потенціометрично), польової вологості (ваговим методом) та вологості в'янення (розрахунковим способом).

Результати та їх обговорення. Присиваська низовина Криму являє собою рівнину з майже повною відсутністю пересічності. Її природні умови є достатньо жорсткими для вирощування лісових насаджень: дуже низька середня відносна вологість повітря влітку, часті і тривалі суховії південно-східного, східного та південного напрямку. За таких вітрів дуже швидко підвищується температура повітря, не знижуючись навіть уночі, й тримається кілька днів. Середньорічна кількість опадів, що припадає на першу половину літа, складає близько 270 мм, а випаровування досягає 1000 мм за рік. За таких погодних умов, де випаровуваність перевищує кількість опадів, в області суббореального-субаридного клімату формуються каштанові ґрунти. Кліматичні показники обумовлюють непромивний тип водного режиму, унаслідок якого переміщення речовин обмежується верхньою частиною ґрунтового профілю. Ґрунтоутворювальними породами є лесоподібні карбонатні суглинки на верхньоплейстоценових лагунових відкладеннях.

Ґрунтовий покрив урочища «Сиваш» представлений переважно темно-каштановими ґрунтами в комплексі з лучно-каштановими, каштаново-лучними солонцями й солончаками. Природна засоленість верхнього метрового шару ґрунтів коливається в межах умісту солей – 0,1-0,3 % та 1-2% – у солонцях і солончаках. Материнські породи – засолені, лесоподібні суглинки (уміст солей 1,5-2,0 %) потужністю від 5 до 10-15 м. Ґрунтові води залягають на глибині 0,5-4 м, їх мінералізація коливається в межах від 1 до 20 г/л. Тип засолення слабомінералізованих вод – сульфатно-гідрокарбонатний, з підвищенням рівня мінералізації доля сульфатів і хлоридів у складі солей зростає.

Для з'ясування меліоративного впливу лісових насаджень нами було закладено ґрунтові розрізи в межах земельної ділянки, що перетинається лісосмугою. Отже, досліджувані ділянки знаходяться в межах одного типу ґрунту – темно-каштанового на лесоподібних суглинках, проте відрізняються категорію їх господарського використання. Ми вивчали властивості темно-каштанового ґрунту під оранкою, зі створеними дво-, трирічними лісовими культурами (проведені посадки клена польового, маслини вузьколистої, ясена зеленого, робінії псевдоакації, посів плодів каштана кінського чистими рядами з чергуванням культур), а також під 35-річною лісосмугою, яка, з одного боку, примикає до створених культур, а з іншого – до оранки. Лісосмуга чотирирядна, два середні ряди – гледичія триколючкова, два крайні ряди – в'яз низький. Ширина лісосмуги – 12 м, відстань між рядами – 4 м. Збереженість дерев на 50-метровому відрізку лісосмуги: гледичія повністю випала, кількість в'яза у двох крайніх рядах – 34, з них – 6 сухих, 2 – замінені паростю від пня. Середня висота в'яза низького – 9 м, середній діаметр – 28 см.

За гранулометричним складом досліджувані темно-каштанові ґрунти відносяться до легкоглинистих-середньоглинистих класів, зі зростанням глинистих часток донизу ґрунтового профілю. Так, якщо верхні гумусові горизонти відзначаються легкоглинистим складом (уміст фізичної глини 50-60%), то більш глибокі – середньоглинистим (65-70%). Серед тонких фракцій переважають мулисті частки. Деяке збільшення процентного вмісту мулистих часток у верхній (20-40 см) частині профілю вказує на диференціацію профілю за елювіально-ілювіальним типом, що також ідентифікується морфологічно.

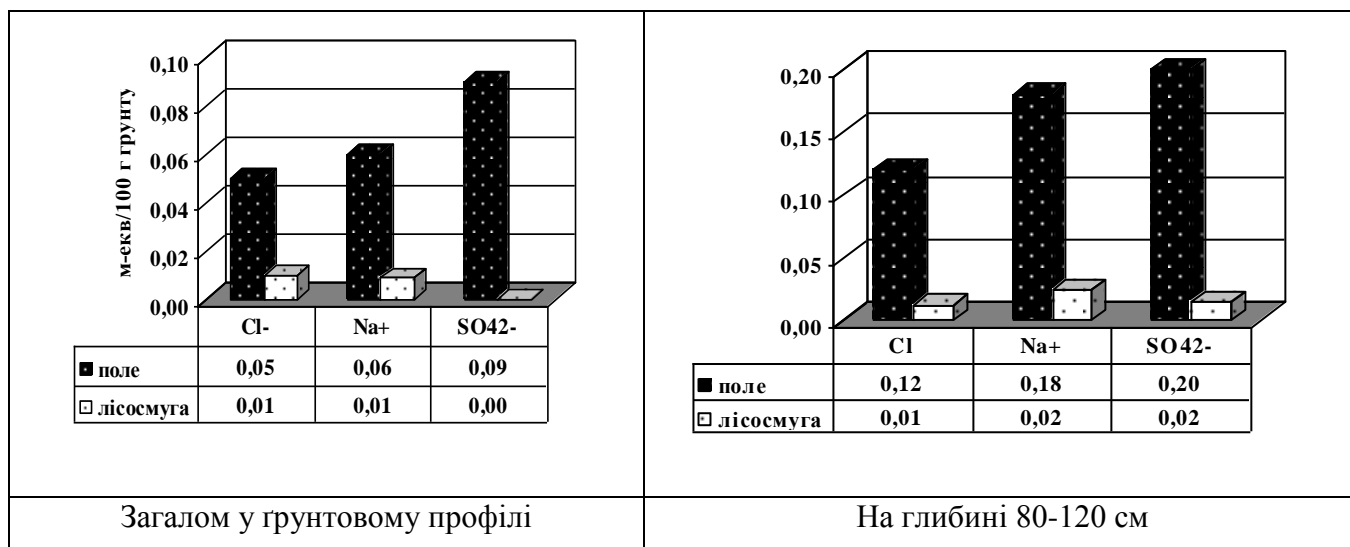
Вологість ґрунтів урочища верхніх (0-20 см) горизонтів дуже низька, із наближенням значень до вологості в'янення рослин, що в середньому складає 10 % (при варіюванні величин від 8 до 11 %). Отже, ґрунтова волога, уміст якої є меншим

за 10%, є недоступною рослинам. Нижні горизонти ґрунтів забезпечені доступною вологою значно краще за верхні – від 18 до 22 %.

Ґрунти об'єктів досліджень відзначаються слаболужною реакцією ґрунтового розчину із середньою величиною рН 7,3 од. (при варіюванні значень у межах 6,9-7,9 од.), яка пов'язана з їх карбонатністю та хлоридно-сульфатним типом засолення. Найбільш небезпечної для рослин соди (Na_2CO_3) не виявлено.

Загальний розподіл водорозчинних солей за профілем під оранкою виглядає таким чином. До глибини 50 см їх кількість є незначною (сухий залишок до 0,06 %), тобто ґрунти належать до категорії «незасолених». З глибиною (50-80 см) вміст солей підвищується до 0,1-0,3%, а категорія ґрунтів – до «слабозасолених». Розпочинаючи з глибини одного метра, загальний вміст солей досягає 1,9 %, ґрунти класифікуються вже як «сильнозасолені». Розподіл солей за ґрунтовым профілем характеризує досліджені нами темно-каштанові ґрунти як глибокосолончакові, оскільки соленосний горизонт ґрунту залягає з 80 см. Однак концентрація хлоридів для деревної рослинності є відчутною навіть з верхніх ґрунтових горизонтів, а з глибини 60 см вона досягає значень, що пригнічують розвиток дендрофлори, а з одного метра вже є токсичною.

У ґрунтах під пологом лісосмуги вміст солей, зокрема, хлоридів, навіть для слабосолевиносливих порід є цілком допустимим аж до глибини 100 см. Загальна мінералізація ґрунтового розчину під лісосмугою порівняно з ріллею знижується більш ніж у п'ять разів (0,09 % проти 0,46%) (див. рисунок). Отже, однометровий шар ґрунту під лісосмугою вимитий від водорозчинних солей. Наші дані цілком співвідносяться з результатами досліджень М.В. Можейка [6], який стверджує, що щільні лісові смуги сприяють розсоленню темно-коричневих ґрунтів півдня України під собою (вимивається близько 60 % солей) і в безпосередній близькості від них.

Рисунок. Уміст водно-розчинних солей у темно-каштановому глибокосолончаковому ґрунті на різних категоріях земель урочища «Сиваши»

Таким чином, проведені дослідження довели ефект розсолення ґрунтів лісовими культурами, що сприяли вимиванню легкорозчинних солей до глибини якнайменше 120 см. Слід зазначити, що в'яз низький у 35-річних культурах виявляє значно кращу солевитривалість ніж гледичія. Це проявляється його збереженістю та задовільним станом, порівняно з гледичією, яка практично повністю випала. Отже, хоча в літературі гледичію часто відносять до солевитривалих порід, проте на практиці на сильнозасолених ґрунтах виявлено її слабку солевитривалість.

Позитивний вплив лісових насаджень на досліджувані ґрунти виражається не тільки в значному зменшенні рівня їх засолення, а й також у потужному гумусонакопичувальному ефекті, порівняно з ріллею. Так, уміст гумусу в ґрунтах під лісосмугою суттєво вищий – 3,8 % проти 2,3 % на ріллі. Отже, завдяки практично зімкненому кругообігу речовин, у ґрунтах під лісовими насадженнями процес гумусонакопичення є значно інтенсивнішим порівняно з ґрунтами, що знаходилися в агрокультурі (щорічне зростання вмісту гумусу впродовж 35 років складало близько 0,04 %).

Висновки. Дослідженнями виявлено позитивний вплив деревної рослинності степової зони на розсолення темно-каштанових глибокосолончакових ґрунтів на лесоподібних суглинках, в однометровому шарі яких загальна концентрація солей зменшилася приблизно у 10 разів. Для надання остаточних висновків щодо кількісних оцінювань ступеня та глибини розсолення ґрунтів потрібні додаткові дослідження.

Незадовільний стан гледичії триколючкової в культурах із в'язом низьким, свідчить про її відносну, обмежену в часі, солевитривалість, що слід ураховувати під час створення культур на засолених землях.

Ґрунти лісових ценозів степової зони є акумуляторами гумусових сполук порівняно з ґрунтами агроценозів, у яких превалюють процеси дегуміфікації.

Бібліографічний список: 1. Ткач В.П. Наукові аспекти вирішення проблеми відтворення лісів і сталого ведення лісового господарства / В.П. Ткач // Лісівництво і агролісомеліорація. – Харків: УкрНДІЛГА, 2010. – Вип. 117. – С. 16-20. 2. Мигунова Е.С. Лесонасаждения на засоленных почвах / Е.С. Мигунова. – М.: Лесная промышленность, 1978. – 144 с. 3. Маттис Г.Я. Лесоразведение в засушливых условиях / Г.Я. Маттис, С.Н. Крючков. – Волгоград: ВНИАЛМИ, 2003. – 292 с. 4. Роде А.А. Почвенная влага / А.А. Роде. – М., 1952. – 446 с. 5. Зонн С.В. Почвенная влага и лесные насаждения / С.В. Зонн. – М.: Изд-во Ак. наук СССР, 1959. – 198 с. 6. Мигунова Е.С. Леса и лесные земли / Е.С. Мигунова. – Харьков: Новое слово, 2010. – 364 с. 7. Можейко А.М. Гипсование солонцеватых почв УССР, орошаемых минерализованными водами, как метод борьбы с осолонцеванием этих почв / А.М. Можейко, Т.К. Воротник // Труды Укр. научн.-иссл. ин-та почвоведения. – Харьков, 1958. – Т. 3. – С. 111-208.

С.П. Распопина, Ю.П. Швець, Л.А. Селиванова, А.А. Лісняк
ВЛИЯНИЕ ЛЕСНЫХ НАСАЖДЕНИЙ НА АГРОХИМИЧЕСКИЕ
СВОЙСТВА ПОЧВ СТЕПНОГО КРЫМА

Приведены результаты исследований лесорастительных свойств тёмно-каштановых почв Степного Крыма под лесными полосами и бывшими сельскохозяйственными землями, которые переданы для выращивания лесомелиоративных насаждений. Выявлено положительное влияние древесной растительности степной зоны на рассоление и гумусонакопление тёмно-каштановых почв.

Ключевые слова: лесомелиоративные насаждения, засоленные почвы, гумусонакопление.

S.P. Raspopina, J.P. Shvets, L.O. Selivanova, A.A. Lisnyak
EFFECT OF FOREST PLANTATIONS ON AGROCHEMICAL
SOIL PROPERTIES STEPPE CRIMEA

Results of investigations of silvicultural properties of dark chestnut soils of the Steppe Crimea under the forest belts and former agricultural lands that are transferred for cultivation agroforestry plantings. A positive effect of woody vegetation of the steppe zone in the desalination of humus accumulation and dark chestnut soils.

Key words: forest melioration plantations, saline soils, humus accumulation.